

QUÈ ÉS EL POPULISME D'ESQUERRES?

Ramon ALCOBERRO

Per als seus partidaris d'esquerres *"populisme"* no és una teoria política, sinó una "estratègia discursiva", una manera d'organitzar la conquesta del poder, que afirma el paper central dels sentiments col·lectius en l'acció política i els considera la palanca de mobilització dels moviments transformadors. Per als populistes, el "poble" és "un projecte de construcció política" que cal organitzar més enllà de les classes socials. Consideren que hi ha específicament dos sentiments, la vulnerabilitat i l'agressió, que són punts de partida de la vida pública i que el progressisme ha d'invocar-los i organitzar-los. El populisme és un radicalisme. Elaborat des de l'esquerra (suposadament) postsocialista, però molt deutor de les tesis del pensador nazi Carl Schmitt, que dividia el món polític en "amics" i "enemics", el populisme "d'esquerra" ha estat teoritzat per Ernesto Laclau i Chantal Mouffe i s'ha expressat políticament en moviments com "Syriza" a Grècia, "En Comú" a Catalunya, "Podem" a Espanya o "La França Insubmisa" al país veí del nord.

El populisme és una teoria de les emocions en política.

El populisme, val a dir, l'apel·lació al "poble" (en abstracte) com instància de legitimitat del poder, és un estil de fer política més aviat primari, construït a partir de la gesticulació i de l'apel·lació a l'acció de carrer com a eina per resoldre problemes polítics. S'ha practicat com a mínim des del segle XVIII, amb les revolucions nord-americana i francesa, i fou particularment significatiu a l'Amèrica del Sud entre les dècades de 1940 i 1970. Darrerament ha reaparegut amb força, una mica arreu del món i particularment a Europa, en el context de la crisi econòmica iniciada el 2008. El populisme d'esquerres pretén recollir votants de la vella socialdemocràcia, que ha anat perdent cada cop més força des de la caiguda del Mur de Berlín (1989). El populisme arranca de la convicció que la gestió de les emocions públiques (i no el càlcul racional), constitueix el nucli mateix de l'activitat política. Com diu Chantal Mouffe: *"Reconocer el papel crucial que desempeñan los afectos en la política y cómo pueden ser movilizados es decisivo para diseñar una estrategia populista de izquierdas exitosa"* (Por un populismo de izquierda, p. 101). Però el seu èxit actual està molt determinat per la capacitat de mobilització a les xarxes socials.

Quaranta anys seguits de privatitzacions, desregularització financera i deslocalització industrial han fet estralls en les classes populars. Les institucions polítiques liberals i socialdemòcrates van

respondre d'una manera molt insatisfactòria a la crisi del 2008 i el populisme recollí la queixa social de la gent que se sentia marginada en el nou marc social (i tecnològic). La crisi econòmica i la globalització neoliberal han portat cada cop més ciutadans, a afartar-se de la política i a considerar que la democràcia representativa no podia resoldre els seus problemes pràctics (manca de feina, baix nivell de prestacions socials, crisi de l'educació, immigració descontrolada, etc.). El sistema de les oligarquies, de la tecnocràcia i del domini de les finances sobre la vida, cada cop prengué més força. Bona part de les capes mitjanes (i fins i tot populars) van començar a pensar que contribuïen a la societat amb uns impostos excessius per als beneficis que rebia. Amb la crisi s'esvairien els consensos bàsics i el populisme va trobar la seva oportunitat política.

Els partits polítics tradicionals semblava que estiguessin de vacances quan es parlava d'aquestes coses i l'esquerra se subordinava al neoliberalisme arreu. Llavors la temptació de buscar receptes màgiques a l'esfondrament de l'Estat del benestar començà a créixer exponencialment arreu. Es va estendre la sensació que les elits intel·lectuals i burocràtiques tenien segrestada la democràcia i que calia recuperar-la perquè havia estat dsegrestada per les elits intel·lectuals i econòmiques. Des de 2008, la percepció social sobre els partits polítics (i sobre els intel·lectuals vinculats a aquest partits) no ha parat d'anar a pitjor; se'ls considera elitistes i llunyans – i la còlera de la classe treballadora per la pèrdua de drets es torna cada dia més evident. Aquest és l'humus del creixement dels partits populistes tant de dretes com d'esquerres. John MacCormick, un important especialista en Maquiavel, ha escrit que el populisme és “el crit de dolor de la moderna democràcia representativa”.

Dues obsessions del populisme actual són ocupar l'espai mediàtic (televisions i xarxes) i vèncer en la batalla cultural imposant un llenguatge propi de caire emotivista (una “política dels afectes”, com ha dit algun cop Jon Beasley-Murray, molt crític amb el populisme a *Posthegemonia* – trad. es. Paidós, 2013). Bastir un llenguatge propi per designar els fets polítics és del tot central per al populisme. De fet, en el populisme, la construcció del “poble” i la construcció de llenguatge van de la mà. Per posar un exemple els populistes d'esquerra no acostumen a parlar de “dretes” i “esquerres”, sinó de “poble” o de “nosaltres i ells” – Podemos en va fer una versió pròpia parlant de “los de arriba y los de abajo”, per posar un exemple. És obvi que tota democràcia inclou, inherent amb ella mateixa, un punt populista: qualsevol líder es presenta com a defensor del poble, de la nació, de l'interés general, etc. Però es parla de populisme quan aquests conceptes són monopolitzats per un únic grup i, en paral·lel, queda fora de la consideració de nació, del poble o de l'interés general un grup que és estigmatitzat “a priori” (tant li fa si és la burgesia monopolista, els forasters o qualsevol altre) que es vegi com antagònic a l'Estat-poble.

El populisme és una política de la crisi.

Es pot descriure el populisme com l'expressió de la manca de perspectives de les classes populars. Quan senten que el seu benestar fa fallida, idealitzen el passat i busquen criteris polítics (i també homes providencials, en molts casos), que ofereixin propostes per sortir de la crisi. Potser des de finals del segle XX les promeses de la modernitat (el progrés infinit, etc.) eren irrealitzables: però el ressentiment, la còlera per la manca de perspectives i el canvi cultural que implica Internet són qüestions ben reals i estan a l'origen de l'ascens populista. Ja en la dècada de 1980, Ernesto Laclau i Chantal Mouffe escrivien al seu llibre fonamental: *Hegemonia y estrategia socialista. Hacia una radicalización de la democracia* (ed. es. Fondo de Cultura Económica, 1987, ed. or. 1985):

“No se puede comprender la actual expansión del campo de la conflictividad social y la consecuente emergencia de nuevos sujetos políticos, sin situar a ambos en el contexto de la mercantilización y burocratización de las relaciones sociales, por un lado; y de la reformulación de la ideología liberal democrática -resultante de la expansión de la lucha por la igualdad - por el otro. Es por esto que nos hemos propuesto considerar a esta proliferación de antagonismos, y a esta puesta en cuestión de las relaciones de subordinación, como un momento de profundización de la revolución democrática”. (p. 207)

El populisme pretén (més o menys retòricament) ampliar la democràcia i no és en absolut revolucionari, però sí que expressa una fallida del sistema reformista liberal/socialdemòcrata. Quan importants sectors de classes mitjanes senten que s’ha expropiat la sobirania popular a través de jugades financeres i polítiques fetes manipulant el sistema, la reacció enfurismada que encarna el populisme es torna quasi inevitable. Les institucions se situen sota sospita i el populisme es proposa “desarticular els seus discursos” o, en el vocabulari de Mouffe fer-hi “una intervenció contrahegemònica” en nom dels exclosos. Sovint en les batalles populistes són retòriques i enfronten els pobres amb els pobres pels recursos escassos (feina, sanitat, immigració).

En un moment que els aparells dels partits polítics es tornen escleròtics i amb una situació de fallida econòmica que ha tingut repercussions brutals sobre els joves, sembla clar que la democràcia –o el model de democràcia liberal que fins ara coneixíem–, necessita un replantejament que tingui en compte el nivell de frustració social que ha provocat la crisi i l’empobriment que l’ha seguida. Autors com Bauman o Judt van diagnosticar molt aviat el problema però no es van trobar receptes teòriques per desencallar la desafecció. El descontentament popular amb unes societats molt desiguals i sense perspectives s’ha convertit en un motor de frustracions polítiques – i té un abast mundial. Al mateix temps que s’idealitzen les societats anteriors a la dècada de 1980, molt més igualitàries que les actuals, creix arreu el ressentiment social i el nihilisme polític.

Segons Tony Judt (*Algo va mal*, 2010): “L’any 2005, el 21,2 % de la renda nacional als Estats Units estava en mans de tan sols l’1% de la població” (p.27). I és obvi que des d’aleshores la desigualtat ha crescut exponencialment. Al gener de 2018, Intermón Oxfam considerava que, en dades globals, l’1% més ric acaparava el 82% de la riquesa mundial. En aquestes circumstàncies es desarboren els sistemes de protecció social i creix exponencialment el malestar perquè grups cada cop més grans se senten exclosos del sistema. Com descrivia Chantal Mouffe a l’inici del seu article “Para un modelo agonístico de democracia” (dins *La paradoja democrática*, ed. es. 2016): “Un nombre cada cop més gran de persones senten que els partits tradicionals han deixat de tenir en compte els seus interessos (...) àdhuc entre els qui es resisteixen a la crida dels demagogs es trava un pronunciat cinisme envers la política i els polítics, la qual cosa té un efecte molt corrosiu sobre l’adhesió popular als valors democràtics” (p. 95). Així les coses, entre les classes populars creix la demanda d’igualtat. La mobilització popular, o per dir-ho més clarament la indignació, exercida des de fora de les institucions i carregada d’un sentiment igualitarista profund, sovint amb graus importants de ressentiment social, ha estat un dels motors polítics del “populisme”. Els populistes d’esquerres creuen que existeix una mena de “majoria invisible” progressista, formada per gent amb formes de pensar molt diversa però que està socialment cremada per una llarga crisi i busquen mobilitzar-la per sobre de les ideologies parcials, sobre la base d’una indignació compartida.

L'emergència d'una política del ressentiment no es nova i els seus primers símptomes es van començar a detectar cap a la dècada de 1980. L'any 1999 entrà en vigor l'euro com a moneda de 19 dels 28 Estats de la Unió Europea i el resultat fou un clar encariment dels preus dels productes més bàsics. Però una mica abans amb el Tractat de Maastricht (signat el febrer de 1992 i en vigor des de novembre de 1993), la Unió Europea es constituí formalment com una unitat econòmica; des d'aquell moment molta gent de les classes populars va començar a experimentar la sensació que se li havien llevat (i no donat) drets democràtics, en profit d'una sèrie de burocràcies tal llunyanes i anònimes com incontrolables. Això va portar Colin Crouch a parlar de *Postdemocràcia* (el llibre del mateix títol publicat en anglès l'any 2000, té una edició espanyola. Taurus, 2004). Aquest mot servia per descriure una situació on l'ideal democràtic va degenerant -sense que aquesta lenta decadència sembli importar gaire a la ciutadania de base, que cada cop és més apàtica, s'allunya de la política i considera els polítics de tots els partits com igualment corruptes. Per a Crouch: *"Una societat post-democràtica és aquella on se segueixen tenint i usant totes les institucions de la democràcia, però en què es converteix tot plegat en una closca formal"*. "Postdemocràcia" (i encara més l'equivalent "postpolítica") és un concepte que Mouffe usa amb abundància per referir-se a la situació tant a Amèrica com a Europa. Mouffe es conscient que les condicions socials són diferents als Nord i al Sud d'Europa, però com diu a *Construir pueblo*, un llibre fet en diàleg amb Íñigo Errejón (2015): *"me parece que sin embargo hay una crisis profunda de la democracia en todos los países europeos. Se han estado acumulando una cantidad de demandas que no pueden expresarse a través de los canales existentes"* (p.91). El populisme neix en bona part d'aquesta dificultat de les democràcies liberals i socialdemòcrates per donar sortida als problemes que es van plantejar amb claredat el 2008, malgrat que molts s'riginessin de prou abans.

Més que una "ideologia", el populisme té un "discurs"; es preocupa més per "interpel·lar" els seus oients i per provocar emocions que per resoldre problemes objectius. És molt habitual en el populisme d'esquerres considerar que el poder és un "espai buit", seguint la tesi que va defensar un obscur filòsof universitari francès Claude Lefort (1924-2010), dedicat a l'estudi de Maquiavel i del totalitarisme. Donar sentit i legitimar aquesta estructura buida és el que fa la política, però en ella no hi ha, segons Lefort, cap sentit determinat a priori. Aquesta tesi des del punt de vista socialdemòcrata és una ingenuïtat o directament una ximpleria, però és essencial en el populisme afirmar que en tota societat hi ha diversos tipus de sentits que després lluiten per l'hegemonia, de manera que una societat sempre troba alguna manera d'actuar políticament. El populisme considera, amb Lefort i els estructuralistes francesos (amb els quals comparteix retòrica) que el poder no té essència, sinó que és una instància fluïda; la societat està feta de moltes societats, de molts grups amb interessos contradictoris per gestionar i equilibrar i no es pot descriure de cap manera com una màquina. Per a Lefort la democràcia no és bona "per se", en la mesura que no garanteix llibertat ni justícia per a tothom - i el populisme coincideix amb ell en la necessitat de radicalitzar la democràcia.

Mouffe usa també el concepte wittgenstenià de "jocs de llenguatge" per fer més explícita la seva tesi segons la qual en política el que ho determina tot és el context i sempre són possibles una pluralitat de respostes ("pluralisme agonístic" en el seu vocabulari). Segons Mouffe: *"si seguimos su estela [la de Wittgenstein], deberemos reconocer y valorar la diversidad de formas en que puede jugarse el "juego democrático", abandonando el intento de reducir esta diversidad a un modelo uniforme de ciudadanía. Esto implicaría respaldar una pluralidad de formas de ser ciudadano democrático y de crear las Instituciones que hicieran posible seguir las reglas democráticas de una pluralidad de modos"*. ("Wittgenstein, la teoría política y la democracia", *La paradoja democrática*, p. 87). En definitiva, per al populisme d'esquerres la política no té res

de substancial. És més aviat com un riu amb oscil·lacions i meandres. Aquesta metàfora, que s'oposa a la tradicional de l'Estat com a aparell, es central en el populisme d'esquerres. Però no és l'única. L'altra, també bàsica, és la de la "frontera" que defineix tota societat com a escissió i enfrontament inevitable entre "nosaltres" i "ells". No hi pot haver política sense exclusió.

L'esquematisme populista.

El populisme actua sempre amb la mateixa estratègia: construeix una frontera entre el que anomenen "el poble" (el "nosaltres" identitari) i "l'oligarquia" (ells) i juga a accentuar la tensió política, sobre la base de la crisi social, econòmica o cultural. En el populisme el poble sempre és una entitat difusa però alhora sempre és bo (moralment i política) i sempre està a punt de ser escanyat pel les oligarquies. Això Laclau i Mouffe ho anomenen "antagonisme", val a dir, l'afirmació segons la qual el poble sempre té "enemics" ("ells") davant els quals cal estar perpètuament vigilant en defensa de la seva sobirania. Quan l'antagonisme està pactat s'anomena "agonisme" (del grec "agon", que significa conflicte, disputa). En l'agonisme no hi ha enemics sinó adversaris. Una democràcia és, en el vocabulari de Laclau y Mouffe una expressió del pluralisme agonista; però sense enfrontament (o quan s'accentua el consens) la segons els populistes la democràcia minva. Arribats aquí és difícil dir on comença el populisme i on acaba allò que els clàssics havien anomenat "demagògia". Populisme i demagògia fan discursos simplistes que juguen amb els sentiments i que, molt particularment, manipulen el ressentiment dels qui amb la crisi han perdut feina i, sovint, també identitat i respecte social. Quan la frustració social es generalitza i no troba formes d'expressió acostumen a passar coses prou greus en política. Gent frustrada pren decisions irracionals i els banys de puresa acostumen a acabar amb un mareig pujat de to. Pensant-se que els protegiran, els desfavorits acaben concedint la confiança a qui els acaba destruint. Una facècia molt coneguda entre estudiosos del fenomen diu que "populisme és el sistema a través del qual els conills voten amb entusiasme a favor del partit dels caçadors". En tot cas, a *Algo va mal*, Tony Judt es feia una pregunta molt pertinent: "*Per què durant les tres darreres dècades ha resultat tan fàcil als qui ostentaven el poder convèncer els ciutadans que les polítiques que volien seguir eren encertades i, en algun cas necessàries?*". Ell responia "*perquè no hi havia una alternativa coherent*" (p. 161).

Però hi ha també una altra resposta possible a la qüestió de Judt: el populisme triomfa perquè als darrers temps la lluita política ha usat massivament eines de la psicologia de grup i perquè les xarxes socials estan canviant les regles de socialització. L'obrer que perd la feina perd, a més, la identitat vinculada al seu lloc de treball; i això el torna fàcilment manipulable. La demagògia té el camp abonat. En l'esquema populista el poble sempre és "bo" i els seus agonistes (sempre sospitosos, moralment indignes i/o políticament tramposos) sempre conspiraran contra el benestar popular. Això és tan fals com fàcil de fer-ho creure. Sempre hi haurà en política un "nosaltres" i un "ells" irreconciliables. L'apel·lació al poble com a dipositari últim del poder, però, sempre resulta tramposa; el poble en la tradició populista és purament un concepte retòric, un comodí més usat que respectat. Perquè –cal dir-ho– el populisme fa sempre trampa. D'una banda concep el poble com si fos una unitat homogènia i moral – mentre les elits són immorals "extractives". A més el populisme mai dona el poder real al poble sinó a un líder suposadament situat per sobre de les misèries polítiques. El populisme, finalment, necessita reforçar o referendar un cabdill més o menys il·luminat que (posant-hi molta imaginació) "encarna" les virtuts populars.

El populisme no pretén de debò una participació més gran del poble en els processos polítics. "Poble" és un subjecte passiu; s'actua atorgant-se el seu nom i se'l lloa demagògicament, a través d'apel·lacions al patriotisme. Però mai se li pregunta res, si no és retòricament. S'espera,

en tot cas, que el poble (entès com un “nosaltres” unànime) referendi en forma plebiscitària tot el que se li proposi. Cal que piqui de mans i es manifesti disciplinadament en festes assenyalades, però no que tingui idees pròpies. Parlen en nom del poble uns suposats líders, sovint histriònics, que normalment no fan lleis que atorguin més poder al poble, sinó a unes elits autodesignades. Com més referència es fa al poble en el populisme més hiperlideratge s'exerceix sobre ell i més histèric es manifesta el culte al líder suprem. Populisme i totalitarisme han anat perillosament junts al llarg de la història del segle XX: Mao Tsetung ja feia servir l'expressió “servir al poble” durant la guerra xino-japonesa i el poble fou sempre el subjecte (i la víctima) dels discursos de Juan Domingo Perón a l'Argentina. “Poble” fou també el subjecte de referència que empraven grups com els “qualunquistes” antipolítics italians de Guglielmo Giannini i els poujadistes francesos en la postguerra europea (on va militar de jove Jean-Marie Le Pen).

Les diverses formes de populisme es caracteritzen bàsicament per presentar la política com una lluita d'interessos entre la (suposada) majoria del poble i les elits, per defensar una política més basada en gestos que no pas en programes transformadors i per presentar com a causants dels problemes socials a individus i/o grups que actuen com a boc expiatoris del malestar social. En el vocabulari polític tradicional “populisme” no seria altra cosa que un dels noms de la demagògia, potser amb la diferència que un demagog fa promeses que ja sap que no pot complir, mentre el populisme no sempre personifica en un líder les seves demandes (els populistes d'esquerres solen treballar en equip) i més aviat treballen la nostàlgia del passat. Íñigo Errejón (en diàleg amb Chantal Mouffe) diu que el populisme és “*més forma que contingut*” i Chantal Mouffe es queixa de la dificultat que tenen alguns per a entendre “*el paper que juguen els afectes en la creació d'identificacions del tipus nosaltres/ells*” (vegi's: *Construir pueblo*, 2015; p. 87). Però això no és exactament cert. Tots els demagogs han jugat el joc d'accentuar les diferències i de crear “enemics” (de la pàtria o de la classe, tant li fa) per governar així amb més comoditat. I sempre quedarà el dubte de si en política “menys racionalisme” i “més sentimentalitat” condueix a una més gran eficàcia. Sembla que la història no corrobora aquesta hipòtesi.

D'altra banda dividir políticament el món en dos bàndols (nosaltres/ells) és una proposta ingènua, però no té res de nova. Durant les dècades de 1970-1980 en l'àmbit del marxisme català no dogmàtic es va emprar molt l'expressió “nacional-popular” per referir-se a la construcció d'una aliança de classes que anava més enllà del proletariat i que tenia com a eix l'alliberament “nacional i de classe” com es deia aleshores. Va ser el PSAN provisionals (Eva Serra, Carles Castellanos, etc.) qui a Catalunya va popularitzar aquesta expressió, sobretot construïda a partir d'experiències com les d'Algèria i Cuba. Conceptes com el de “front patriòtic” (elaborat per Josep Guia) recollien aquestes intuïcions polítiques. Però a diferència del populisme de Laclau i Mouffe, les tesis d'un alliberament popular significaven una ruptura i no una ampliació del marc democràtic i implicaven, específicament, un marc republicà. El front patriòtic d'altra banda no és gaire més que una extensió del concepte de front popular. L'experiència va fracassar (o potser va resultar prematura?) i no s'hauria de confondre amb la proposta del populisme que és clarament un reformisme verbalista amb emocions a flor de pell.

El pes de la ferida com a eina de lluita política.

El populisme pot ser de dretes (i aleshores la culpa dels mals socials s'atribueix als canvis culturals i la pèrdua de la tradició) o d'esquerres (i llavors la culpa dels problemes la tenen pèrfids grups conspiratius en mans d'interessos particulars). En tots els casos el populisme fa una apel·lació bàsicament lírica als grans conceptes comunitaris (la “pàtria”, la “família”, etc.) i mobilitza els sentiments aplicant sense cap mena de vergonya raonaments *ad personam* i

fal·làcies d'analogia. Al populisme no li importa gaire l'existència dels fets en política; no s'interessa especialment per l'economia, ni el preocupa la descripció objectiva de la realitat. La manipulació de les dades i l'exageració catastrofista dels perills estan al nucli mateix de la política populista. La seva força neix de la capacitat de treballar les emocions socials i de la capacitat mobilitzadora que generen.

Articulats per partits d'avantguarda, el dol i la ràbia que experimenten els oprimits, tenen – segons els populistes– prou força com per a generar un moviment social transformador. En aquest sentit, fàcilment els populistes argumenten a partir de Foucault i Derrida. Tot són sempre en política “situacions fluïdes” i “dispositius”. Si en política tot consisteix a bastir “narracions”, es torna secundari saber “què ha passat” i quins fets reals existeixen abans d'emetre un judici. Allò que resulta políticament determinant és com s'han viscut, i quines emocions produeixen, els fets; perquè l'acció social dependrà de “com s'expliquen” les coses. Més que la revolució (en la qual el populisme no creu) el que es busca és la mobilització. Vist que la política populista es mou per mobilització de sentiments contraposats entre amics i enemics, la narració acaba tornant-se més significativa que el fet cru. A l'extrem en el populisme es viu la lluita pel poder com si es tractés d'un enfrontament futbolístic i no d'una qüestió de projectes socials. D'això en diuen (Mouffe) “tenir una concepció partisana” de la política.

Pot semblar caricaturesc, però el populisme és una de les formes més potents que pot prendre l'emotivisme en política. La hiperinflació sentimental de la política ha existit sempre i s'ha instrumentalitzat, al menys, des del romanticisme. Sense sentiments no hi ha política –això és una obvietat– i la sentimentalitat pot prendre moltes formes prou diverses. Però a partir de la crisi econòmica del 2008 la tendència la manipulació política dels sentiments ha anat agafant cada cop més força, primer a Europa i als Estats Units després. Allí on la socialdemocràcia posava èmfasi en els interessos (freds), el populisme accentua les passions (calentes fins a cremar). Les passions d'altra banda són la matèria primera de les xarxes socials. La societat moderna és, per definició, dinàmica i una de les conseqüències d'aquesta situació de fet és que els canvis (que amb Internet, les noves tecnologies i les xarxes socials s'han accelerat) provoquen que cada cop més gent se senti socialment desemparada i emocionalment bloquejada en un món de xarxes que són hostils. El populisme ha trobat una mina furgant en la misèria emocional de molta gent. La sensació de trobar-se-fora-del-joc-social no para de créixer i cada cop més grups polítics veuen en la por al desarrelament social i a la proletarització un camp per explotar electoralment. Els populistes són profundament partidaris de l'Estat-nació, però no perquè creguin en el valor de les tradicions populars com a tals, sinó només perquè veuen en els Estats-nació una forma de resistència contra la globalització neoliberal.

En el pensament polític populista l'element central que cal explotar és la ferida, el malestar inevitable que produeix l'acció social, perquè el victimisme és revolucionari i produeix vincles molt profunds entre els que tenen consciència de ser “damnats de la terra” (com deia lletra de la Internacional). La ferida és un element molt habitual en totes les teories sobre la nació i el nacionalisme i els populistes situen aquest concepte al nucli mateix de la seva reflexió. Judith Butler va escriure: “la ferida ajuda a entendre que hi ha altres a fora, de qui depèn la meua vida, gent que no conec i que, tal vegada mai no conegui” (prefaci a *Vida precària. El poder del duel y la violencia*, p.14). En el món globalitzat aquesta ferida és cada cop més àmplia i el ressentiment i la sensació de misèria (moral o econòmica) es converteix en la palanca bàsica de l'acció política. Per al populisme: “l'esfera pública es constitueix en part pel que pot aparèixer i la regulació de l'esfera de l'aparença és un mode d'establir el que es considera realitat i el que no” (Butler, p. 23). “Reimaginar la possibilitat d'una comunitat sobre la base de la vulnerabilitat

i de la pèrdua” (p.45) és la base d’una comunitat política. De fet, segons Butler: “crec que és el dol el que permet elaborar en forma complexa el sentit d’una comunitat política” (p. 49). “Dol, temor, angoixa i fúria” (Butler, p. 55) són, però, sentiments inflamables. “Transformar el dolor en un recurs polític” (p. 57).

En la societat globalitzada les ferides emocionals són molt òbvies i es mostren descarnadament en xarxes socials. Les identitats en crisi són un dels motors del populisme, sobretot quan aquestes identitats es construeixen entre contradiccions. Les dones s’incorporen al treball assalariat, mentre continuen essent les que porten el pes de la llar i se senten frustrades. Els obrers es veuen ferits perquè la tecnologia els torna inútils o els subordina a la màquina. Els joves no veuen futur per molt que estudiïn. En paral·lel, la crisi de les ideologies “fortes” (cristianisme, marxisme) produeix dificultats per comprendre el món. La sensació de descontrol creix en la societat, i es fàcil que surtin grups disposats a demanar “mà dura”, etc. En aquest context sorgeix amb certa facilitat la temptació populista que promet tornar als “vells bons temps”, quan suposadament tot estava en ordre. Que aquesta temptació sigui realment un pur miratge importa poc. La temptació populista promet que aquests bons vells temps tornaran un cop s’hagi acabat amb les elits extractives (o amb el boc expiatori que toqui), val a dir, amb els grups que pèrfidament posen en risc el cos “pur” de la nació. Així la política populista deriva en psicologia i control de les emocions.

En la tradició populista el consens (Habermas, Rawls) sempre és una decisió pitjor que el conflicte. El consens acaba per generar burocràcies i clientelismes que maten la deliberació autèntica. En els textos de Mouffe queda prou clar que matar (o apaivagar) el conflicte, mata també la democràcia. No s’acaba d’entendre per què el conflicte sigui més democràtic que el consens, però aquesta és una tesi bàsica del populisme. El que passa és que el conflicte etern té un preu en termes de bloqueig social. Usar les emocions per comptes de la raó com a carburant de la política no surt debades. “Eternitzar” un conflicte provoca unes conseqüències polítiques, econòmiques i fins i tot emocionals, que resulten duríssimes d’assumir i estressar les societats per comptes d’apaivagar-les. D’aquí que el populisme consisteixi en gran manera en un tipus de psicologia política.

Psicologia del populisme.

A finals de la dècada de 1960, un dels fundadors de la psicologia humanista, Abraham Maslow, molt preocupat per la deriva excessivament liberal per al seu gust, que estava prenent la política nord-americana, va elaborar alguns esborranys del que anomenà “psicopolítica”, un concepte que està en la base del que han significat després les tesis dels neoconservadors i dels populistes. Segons Maslow: “Especialment en aquest moment de la història, el gran problema que afrontem és el de com mantenir un ordre social ferm i, alhora, mantenir obertes les possibilitats d’autorealització” (Maslow: *Visiones de futuro*. Edició d’Edward Hoffman sobre els papers inèdits de Maslow. Ed. esp., Kairós, 2001, p.213). Maslow va descriure les motivacions humanes en termes d’una piràmide: a la base hi ha la seguretat i, un cop s’aconsegueix satisfer les necessitats primàries (menjar, dormir, tenir un lloc per viure) ja podem plantejar-nos necessitats superiors com l’afecte, la pertinença i, finalment, l’autorealització – a la qual només arriba una ínfima minoria d’individus. En la seva opinió garantir la seguretat era la condició prèvia i imprescindible de la vida bona, perquè sentir-se segur era la motivació més fonamental en l’espècie humana. La política havia de fonamentar-se en la seguretat o, altrament, fracassaria. Per a Maslow qui ataca la seguretat està fent impossible que la gent pugui gaudir de la bellesa i de la bondat perquè els valors superiors només s’assoleixen quan estan garantits els més bàsics (seguretat i aliment, en principi). Treballar políticament les emocions era imprescindible quan

es tracta d'aconseguir una bona societat (*"Si les persones s'odien les unes a les altres, desconfien entre si o intenten explotar-se mútuament – si són cobejoses o malvades–, senzillament no hi ha manera d'establir lleis o normes eficaces"*, p. 217).

El neoconservadorisme i el populisme recullen d'una manera molt taxativa aquesta afirmació de Maslow i han estat formulacions profundament psicologistes del pensament polític. Per a tots dos moviments polítics, l'ordre públic és una obsessió. Manipular els patrons de ressentiment que mouen la conducta dels menys afavorits socialment és una bona estratègia per "tocar poder" que els polítics usen en profit propi. Maslow més aviat era conservador i estava força esparverat pel fet que les seves tesis fossin defensades per joves universitaris progressistes. Però va observar que *"la meua impressió és que la recerca del poder tendeix a inclinar la major part dels individus a tornar-se dolents més que bons"* (p.246) i segurament veuria retrospectivament el populisme com una forma de comunitarisme que dificulta l'autorealització liberal que propugnava. La psicologia de masses ha progressat molt en els darrers cinquanta anys i no és cap casualitat que diversos premis Nobel hagin rebut aquest guardó pels seus estudis sobre la psicologia del consum. El caràcter addictiu de les xarxes socials ha estat ben estudiat i té una importància central en el populisme a l'hora de crear un "nosaltres" i d'administrar les emocions col·lectives. Que els sentiments creïn forts circuits mentals i siguin addictius fa més perillosa i irracional la contrucció del "nosaltres" – i aquest és un fet de conseqüències significatives a l'hora d'avaluar el projecte populista.

En la seva manera de fer política, el populisme està amarat d'una supersimplificació emocional. A la manera dels contes de fades, la mentalitat populista presenta el "poble" com una totalitat orgànica artificiosament atacada i dividida per forces hostils –com si fos una princeseta de conte agredida per un drac malvat–, i s'atribueix "al d'abaix" el realisme, la laboriositat i la integritat moral, que es contraposa a la corrupció, l'hipocresia i la més profunda ineficiència de l'oligarquia política, econòmica i social. Sobre aquest marc mental emocional es crea una política que, en el fons tracta el poble com si fos un dèbil mental. El psicoanalista Bruno Bettelheim (1903-1990) va publicar fa molts anys (1976) un llibre que al seu moment conegué una certa influència social i que per entendre el populisme fa de bon llegir: *The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales* (traduït com a *Psicoanàlisi dels contes de fades*). D'alguna manera el populisme tradueix a la política la moral implícita dels contes de fades. Es tracta bàsicament de donar recolzament moral i emocional als prejudicis populars i extreure'n un dividend polític. Però tot i que els contes siguin terapèutics, dissortadament són falsos. El populisme, com els contes de fades, pot facilitar la clarificació de les emocions, ansietats i aspiracions d'un col·lectiu que necessita exposar la seva situació a través d'un relat. Pot ajudar a reconèixer les dificultats que pateix una societat i encarar la recerca de solucions. Però no pot resoldre els problemes perquè és, ell mateix, una ideologia mítica. Els dracs que es maten en els contes no són els de la vida real.

El populisme no té gran cosa a veure amb el marxisme.

Laclau i Mouffe es consideren postmarxistes i, de fet, Ernesto Laclau havia participat en moviments comunistes (trotsquistes) argentins abans de marxar al Regne Unit on fou professor universitari. Fins i tot l'any l'any 1983, en una entrevista al diari El País amb el sociòleg ultraespanyolista (i del PSOE) Ludolfo Paramio, Laclau declarava que: *"A través del peronisme llegué a comprendre a Gramsci"*, frase que si no és irònica mostra una important empanada mental. Però el populisme no és conceptualment compatible amb el marxisme, perquè no es pot vincular a la tradició marxista, ni de broma!, cap teoria política que no reivindicui la idea il·lustrada de progrés i racionalitat, o que es basi en la promoció de les emocions – encara que

ho faci a la manera de Laclau i Mouffe quan consideren que no es pot distingir entre el “nivell discursiu” i el “nivell no discursiu” dels símbols i del llenguatge. Les diferències són obvies. En primer lloc, el marxisme és il·lustrat i el populisme és romàntic. El marxisme és, estrictament, un intent de convertir en “discursiu” (racionalitzat) el que per al populisme s’expressa en termes de sentiment i dolor. Tampoc té res a veure amb el marxisme (més aviat és incompatible amb els postulats de l’avi Carles) substituir el concepte de “classe” pel de “poble” (o per l’expressió castellana “los de abajo” com feu Podemos als seus inicis). Tot i que el concepte de classe i el determinisme econòmic han envellit malament com a eines de comprensió de la societat, no cal ni ser marxista per saber que mai n’hi ha hagut prou amb formar part del “poble” per a ser també un element socialment transformador.

Mouffe es radicalment contraria al que de vegades anomena “universalisme abstracte de la il·lustració”. La il·lustració per a ella té dos defectes: és eurocèntrica i creu que hi ha una veritat universal. Doncs bé; efectivament el marxisme és eurocèntric (impossible entendre’l sense la revolució industrial) i creu que hi ha una veritat universal (els oprimits encarnen malgrat la seva humiliació el sentit de la història). Convé dir molt clar que fora del camp de la il·lustració i de la idea de progrés el marxisme, simplement, no té sentit. I el populisme no és il·lustrat. A Marx la idea que en política cal exacerbar els sentiments li feia prou fàstic. Ja li estava bé la indignació moral, però per a ell era tan sols un primer pas que li semblava del tot insuficient. Més aviat creia que si alguna cosa cal exacerbar en la gent és la lucidesa. No era partidari del que (després de la I Guerra Mundial) s’anomenà “mobilització total”. Més aviat al contrari, a un marxista la perspectiva de convertir el món en una fàbrica (i encara pitjor, la de proposar el model de la fàbrica com a model del món del futur!) li sembla directament grotesca i miserable. Ell era un deixeble d’Epicur, no un positivista. Qui ha convertit el món en una fàbrica era el capitalisme i, en fer-ho, ha destruït un munt de les coses bones de la vida. Això és l’alienació. Marx tampoc no entenia el món a través de processos d’enfrontament emocional sinó com una lluita d’estructures socials i econòmiques que actuen (i això l’avi Marx ho va repetir un munt de vegades!) al marge de la voluntat i de les emocions de les persones.

Cal repetir-ho. Per al marxisme els conflictes socials poden tenir (i tenen!) un element emocional, però no és aquesta la qüestió fonamental que es posa en qüestió en les lluites socials. No s’és marxista perquè es consideri que la lluita de classes és el motor de la història, sinó perquè es considera que la lluita de classes té un element profund de racionalitat. El propi Marx va dir i repetir que reduir l’explicació dels conflictes socials a la lluita de classes no era ser marxista (de fet, els qui més “creuen” en la lluita de classes són els capitalistes, que la porten practicant segles!). La transformació social en Marx és una expressió de racionalitat; no és de cap manera una pura expressió de subjectivitat. Tenir raons per a revoltar-se converteix algú (potser!) en revoltós, però no en marxista. Tampoc n’hi ha prou amb defensar la “revolució” (signifiqui aquesta paraula el que signifiqui) com a sortida per als conflictes socials per ser marxista. Una revolució com a tal no significa res per a Marx sense un programa polític. Altrament seria només una revolta. Marx mai va veure la revolució com una qüestió que es dirimia entre amics i enemics en el sentit schmittià i populista del terme (per al quals “enemic” és aquell amb qui ònticament, estructuralment, no puc conviure). En la revolució no hi ha “amics” ni “enemics”: hi ha interessos. De fet, una tesi bàsica del populisme de Laclau i Mouffe, segons la qual al món social hi ha “amics” i “enemics” no té res de marxista. Ben al contrari; és un dels nuclis del pensament conservador alemany de principis del segle XX i qui la va justificar més clarament fou el jurista nazi Carl Schmitt.

És obvi que Mouffe no concep l'oposició "amic"/"enemic" en termes simplistes i assenyala que "ells" i "nosaltres" no es pot reduir a una negació dialèctica, Com diu ella mateixa "el 'ellos' no es el opuesto constitutivo de un 'nosotros' concreto, sino el símbolo que hace imposible cualquier 'nosotros'". (Introducció a *La paradoja democrática*, p. 29). Però aquesta tesi segons la qual el poble no sap qui és perquè uns enemics li ho oculten és poca cosa més que versió simplificada de la teoria de l'alienació o una justificació paternalista prou ingènua, per rousseauniana, de la bondat (¿intrínseca?) del poble.

D'una manera molt ambigua la relació entre populisme i marxisme pot arrancar de la concepció que comparteixen sobre la importància de la mobilització social. En tot cas, com va dir Chantal Mouffe en una entrevista a *L'Humanité* (10 abril, 2017; disponible a Internet en francès) "*No tindria sentit reemplaçar el projecte socialista o comunista pel populisme. No estan al mateix nivell. El populisme no és ni un ideal de societat, ni un règim. És una estratègia d'organització d'un moviment polític que depèn de la conjuntura. Avui a Europa vivim un moment populista en reacció a la postdemocràcia, conseqüència de la globalització neoliberal en què l'enemic és la sobirania popular. Rera formulacions sovint xenòfobes el que hi ha és una reacció al liberalisme. És com un crit que diu: 'volem ser escoltats, vole existir' en la mesura que el Partit socialista els gira l'esquena. És un terreny fèrtil per al populisme de dreta. En aquesta conjuntura cal desenvolupar un populisme d'esquerra*".

Tant les teories marxistes com els populismes creuen que en política la mobilització constant és una eina política que cal usar, en la mesura que desconfien (o directament neguen) el paper de les institucions. El carrer, més que el vot, dona legitimitat a populismes i esquerranismes diversos. A un nivell més conceptual, però, la relació entre populisme i marxisme s'estableix a través del pensament de Gramsci i, concretament, a través del concepte d'hegemonia que és un dels nuclis del marxisme del pensador italià. L'hegemonia, però, és entesa en Laclau i Mouffe com "un moviment estratègic" per a conquerir poder, mentre que en Gramsci tenia un important significat cultural. Per a Mouffe: "la hegemonia alude a una totalidad ausente" (p.31), frase de difícil exegesi, perquè d'una totalitat si no hi és (o n'està absent!) difícilment se'n pot dir res – i menys afirmar que sigui una totalitat. Per als populistes (i mai per a Gramsci!) el concepte d'hegemonia surt "de la fragmentación... y de la indeterminación de las articulaciones entre las distintas luchas" (p.39). Això és directament fals. Per a Gramsci "hegemonia" no vol res del que Laclau i Mouffe creuen que vol dir. De cap manera l'hegemonia en Gramsci no és una "fragmentació".

Més aviat al revés, l'hegemonia significa en Gramsci que la classe obrera conscient té la capacitat de fer veure a altres grups socials (treballadors de la cultura, petits empresaris, etc.), a través de lluites de contingut nacional i popular, que els seus interessos estan més a prop dels de la classe obrera que no pas de la burgesia (els monopolistes, els globalitzadors, etc.). No hi ha cap fragmentació ni n'hi hagut mai en l'hegemonia segons Gramsci – altrament el partit dels treballadors no serviria per a res. Però deixem-ho estar; la finor analítica no ha estat mai una característica del populisme. A *Hegemonía y estrategia socialista* (1987), Laclau i Mouffe fan una lectura del significat de l'hegemonia tan primeta que només pot impressionar estudiants amb poques lectures. De fet, a ambdós autors el que els interessa és situar Sorel en la tradició marxista (cosa difícil de justificar conceptualment). Això no pot sorprendre perquè Laclau era peronista i el peronisme sempre ha estat sindicalista.

Alain Touraine, a *Un nuevo paradigma. Para comprender el mundo de hoy* (Paidós, 2005) ja va notar que el moviment de Maig del 68: "*fou asfixiat, sobretot a les universitats, sota una verborrea universitària que donava preferència a la paraula morta sobre l'acció viva*" (p. 192).

Una de les formes del suposat neomarxisme ha estat la revalorització del cos i de la subjectivitat. El populisme, sobretot el que s'autoqualifica d'esquerres, entronca amb el neomarxisme més verbalista en la centralitat que atorga als drets culturals i a l'hegemonia, entesa gramscianament, però ho fa d'una manera superficial, perquè per al populisme la cultura com a tal no té un valor ontològic sinó purament instrumental. En la cultura tan sols hi veuen formes de dominació/instrumentalització i no formes de descripció i de realització vital. Així la concepció populista de l'hegemonia pateix de verborrea i difícilment es concreta en la pràctica.

Allò social no té essència.

Chantal Mouffe ha fet del populisme d'esquerres una ideologia que fonamentalment s'enfronta a les teories de Habermas i Rawls que insisteixen en la necessitat del consens com a regulador de la lluita política. Per a ella el consens és senzillament una manera d'emascarar, però no de resoldre, el nucli mateix dels problemes socials que és sempre i inevitablement el conflicte: *"Concebir el objetivo de la política democrática en términos de consenso y reconciliación no solo es conceptualmente erróneo, sino que también implica riesgos políticos"*. Consensuar no resol cap problema, sinó que l'anestesia però els problemes sempre acaben per tornar quan o es resolten d'una manera clara. Per a Mouffe la política és lluita descarnada i no treu a res dissimular-ho: *"En lugar de intentar diseñar instituciones que, mediante procedimientos supuestamente "imparciales" reconciliarían todos los intereses y valores en conflicto, la tarea de los teóricos y políticos democráticos debería consistir en promover la creación de una esfera pública vibrante de lucha "agonista", donde puedan confrontarse diferentes proyectos políticos hegemónicos. Ésta es desde mi punto de vista la condición sine qua non para un ejercicio efectivo de la democracia"* (En torno a lo político, p. 10 y 11).

"Lo que ocurre es que actualmente lo político se expresa en un registro moral" (p.12). Mouffe creu que la política de model habermasià i rawlsià cau en l'error de moralitzar la política, tendint a veure-la com una lluita entre el bé i el mal. Però: ¿què és la "indignació" populista sinó un sentiment moral basat en la sensació que en les societats de la crisi "no hi ha dret" (encara que hi hagi lleis)? El que per als populistes és "el consens al centre" promogut per socialdemòcrates i liberals progressistes en els anys previs a la crisi del 2008 no és un registre moral. És un acord polític que es va tornar cada cop més necessari a mesura que el capitalisme no podia desenvolupar-se sense incorporar cada cop més les classes populars en el consumisme (fet que ha resultat dramàticament fatal per al medi ambient). Si les classes populars van renunciar a la revolució i van optar molt massivament per polítiques de concertació social no va ser per cap traïció socialdemòcrata, sinó per un càlcul racional. No sembla que optar per la vella Unió Soviètica, o avui per Cuba o Veneçuela tingui res a veure amb una vida millor o més feliç per al poble treballador. És precisament la crisi del "consens al centre" el que ha despertat el populisme – i no els èxits (inexistents) del peronisme argentí.

Per a Mouffe, l'altre error del "racionalisme liberal" és *"ignorar la dimensión afectiva movilizada por las identificaciones colectivas e imaginar que aquellas "pasiones" supuestamente arcaicas están destinadas a desaparecer con el avance del individualismo y el progreso de la racionalidad"* En definitiva, per a Mouffe, les passions no són res arcaic. Els desitjos i les fantasies de la gent també han de tenir una traducció política. D'aquí la distinció (bàsicament retòrica) que fa el populisme entre "la" política canviant i "allò polític", insuperable i crònic en tota societat. "Allò polític" és per al populisme gairebé un destí i "la política" s'inscriu en un "allò polític" interminable i sempre dramàtic. Molt típicament (i molt tòpicament) el populisme considera que *"la política, en tanto que creación, reproducción y transformación de las relaciones sociales, no puede ser localizada a un nivel determinado de lo social, ya que el*

problema de lo político es el problema de la institución de lo social, es decir, de la definición y articulación de las relaciones sociales en un campo surcado de antagonismos (Laclau y Mouffe: Hegemonía y estrategia socialista, 1987- p. 195).

La sospita òbvia és que avui polititzar la vida quotidiana és una proposta que fa tard, sobretot per als joves de les grans ciutats que escolten Bad Gal (per posar un exemple català). Una altra cantant de trap, La Zowie, també amb base a Barcelona, ho explica així al digital Wag (“Dinero, putas y drogas”, 27 agost, 2018) quan li pregunten pel seu estil de vida: *“Una Raxet es una chavala de barrio, que combina ropa del Bershka con imitaciones de las grandes marcas. Al sentirse excluida por el sistema en el que vive, se preocupa más por tener las unes bien hechas que por votar en las elecciones”*. Polititzar raxets fa pinta de ser complicat. El populisme d’esquerres demana una fe en la política (i en la vida pública) que molta gent senzillament va temps que va perdre. Cal molta fe per creure que es polititzarà la societat quan des del populisme no s’aposta per la idea de progrés i, al mateix temps, tanta gent jove viu abocada a la marginalitat. Chantal Mouffe denuncia la il·lusió d’una política sense conflictes, pasteuritzada i socialdemòcrata. Potser té raó. Però hi ha una paradoxa en tot plegat que ja van estudiar etòlegs i sociolòlegs de mitjans del segle XX: els animals molt castigats es veuen incapaços de reaccionar, s’amaguen i no lluiten. I passa el mateix aproximadament en les societats. Quan es viu en el conflicte perpetu, la societat pateix un nivell d’estrés que fa impossible buscar una sortida col·lectiva a problemes que són viscut d’una manera tan personal que tot ofega. Poca gent (i menys encara gent jove) creu en una salvació política de la crisi. I el populisme, convertit en promesa de salvació, pot resultar més aviat l’avantguarda de l’autoritarisme tecnològic que la de l’alliberament social. El hiphoper Zenit cantava ja en 2005: *“no me creo na’ de lo que dices, no me creo na’ de lo que enseñas/ No me creo na’ de lo que escribes,/lo que piensas, lo que sientes, lo que sueñas”*.

En un article molt sovint citat de Margaret Donovan (“Trust the People! Populism and Two Faces of Democracy”, 1999), aquesta autora distingia entre una instància salvífica (política de la fe) i una instància pragmàtica de la democràcia (política de l’escepticisme) i argumentava que en l’àmbit públic és ineludible la tensió entre ambdues. La tradició comunista ha posat l’accent en la “política de la fe” i en un acte transformador que salvaria el món. El populisme d’esquerres seria, clarament, la continuació actual, adaptada a la globalització, d’una tradició igualitarista molt antiga. Però: i si no fos així? I si en el creixement del populisme no s’hi ha de veure una expressió del cansament de les masses davant la democràcia, sinó una astuta manipulació sentimental portada a la pràctica per les elits per confondre les masses? Convé al poder el populisme per allunyar el poble de la política? És millor que a l’espai públic hi domini el consens per limitat que sigui o que esclati el dissens sense control? Al cap i a la fi, l’apel·lació populista fou òbvia en Hitler, Mussolini i Franco. Però també en Stalin, Mao i Ho Txi-Mihn. Així va anar. El populisme sempre ha anat del bracet amb el totalitarisme. Per què ara hauria de ser diferent?

Materials per a un debat sobre populisme a l’Ateneu Barcelonès, març-abril 2019.

Foto Spencer Tunik